

ПОЛЬСЬКЕ ПИТАННЯ В ПРАЦЯХ ТА ПОГЛЯДАХ РОСІЙСЬКИХ СЛОВ'ЯНОФІЛІВ

Систематизовано та проаналізовано погляди російських слов'янофілів на польське питання. Основний аспект спрямований на вивчення відносин слов'янофіли - влада відносно польського питання.

Ключові слова: слов'янофіли, панславізм, слов'янознавство, польське питання.

Слов'янофіли як окрема ідейна течія сформувалась наприкінці 40-х років XIX ст. Основною метою їхніх представників було виявити та винести на обговорення особливе місце та значення Росії в історії розвитку цивілізаційних процесів. Слов'янофіли вважали, що слов'янські народи формують особливу слов'янську цивілізаційну одиницю, а Росія повинна отримати особливий статус у єднанні народів. Польща була найбільш проблемною територією великої російської держави через ряд історичних, політичних, культурних, релігійних і економічних аспектів. Польське питання завжди займало особливе місце на порядку денному як в суспільній думці, так і в офіційній політиці Російської імперії.

Особливе місце польське питання займало в роздумах російських слов'янофілів, оскільки мова йшла про прикордонний слов'янський народ, який на пряму контактував із західною, романо-германською цивілізацією і піддався її впливу настільки, що загрожував єдності слов'янських народів.

Останнім часом ідея слов'янської єдності знову експлуатується в реальній політиці. Разом з тим в Україні її наділяється явно недостатньої уваги. Серед українських науковців перш за все слід виділити О. Д. Капліна і А. М. Круглашова. А. М. Круглашов розглядав ідею слов'янської єдності в поглядах М. П. Драгоманова і вплив його ідей в Україні. О. Д. Каплін, в свою чергу, досліджує та систематизує погляди слов'янофілів в ракурсі світових цивілізаційних процесів, особливе місце в яких посідає і окрема слов'янська цивілізація. Щоправда, в цілому аналіз поглядів російських слов'янофілів на польське питання не був предметом глибокого дослідження в українській політичній науці. Серед публікацій за цієї тематики можна згадати хіба що статтю В. В. Місюри «Польське питання у публіцистиці слов'янофілів на початку 1860-х років», в якій

автор на основі аналізу праць радянських дослідників-слов'янофілів М. Цимбаєва і Є. Дудзінської робить спробу аналізу публіцистики 60-х років XIX ст. відносно даної проблеми.

Мета статті – звернувшись до першоджерел, виявити повний спектр поглядів слов'янофілів на польське питання. Автор ставить перед собою завдання системно проаналізувати відображення польського питання в російській суспільній думці з точки зору впливу цих поглядів на офіційну імперську політику в Польщі в XIX ст.

Російські слов'янофіли виходили з першої ідеї про те, що народи живуть сім'ями, які виникли з одного кореня. Через окремих ряд причин слов'янська сім'я розділилась на декілька окремих народів зі своїми мовами, звичаями та традиціями. Російський дослідник-славіст Олександр Гільфердінг (1831–1872 рр.) виділяє 9 слов'янських народів, які утворились внаслідок розколу. «Росіяни, болгари, серби, хорвати, словенці, словаки, чехи, лужичани і поляки: ось скільки слов'янських народів», – підсумовує О. Гільфердінг у своїй праці [1, с. 33]. Лише Польща та Росія, на його думку, становлять єдине політичне ціле, а двадцять сім мільйонів слов'ян перебуває під чужою владою. Поза Росією тільки 125 тис. слов'ян, саме в Чорногорії, які зберігають свою незалежність [1, с. 34-35].

Оскільки російські слов'янолюби бачили розвиток слов'янства загалом на основі православ'я, то місце окатоличеної Польщі завжди займало особливе місце в панславістських вченнях того часу. Це і зрозуміло, політична доктрина панславізму тріщала по швах, якщо логічно і історично не пояснити собі, чому поляки ведуть себе «неправильно» і скоріше згодні влитись в сім'ю західних народів, ніж признати верховенство Росії в слов'янському світі. Юрій Самарін виділяє в межах польського питання три складових: «Поляки як народ, як особлива стихія у групі слов'янських племен. Польща як самостійна держава. Польща чи, точніше, полонізм як освітній початок, як представництво і озброєна пропаганда латинства в середовищі слов'янського світу» [7, с. 335].

Розглядаючи польське питання в ракурсі цих окремих і в той же час єдиної загальної проблеми, слід виділити, що корінь боротьби губиться в глибині віків. Поляки, за антропологічними мірками, становлять єдину слов'янську групу народів. Проте, Польща завжди була ближче до Заходу за географічним положенням. А. Гільфердінг вважав, що слов'янське плем'я було таке молоде і нерозвинуте, що не могло протистояти добре організованому романському і німецькому Заходу, що цей світ міг показатись слов'янам вищим ідеалом людського суспільства. Західний світ завжди здійснював спроби

впливати на неї, насаджувати власні ціннісні ідеали як в сфері релігійній, так і у сфері морального і суспільного, а польський народ, в свою чергу, повністю поглинув і органічно засвоїв європейські ідеали. Поляки укріпили в собі релігійні начала католицизму, громадські начала рицарства, міське життя, просвітництво, засноване на переказах Римського класицизму [1, с. 173]. Олександр Гільфердінг, досліджуючи це питання, зауважує, що Польща, залишаючись слов'янською, зробилась членом латино-германської сім'ї народів, єдиною слов'янською державою, що вступила в цю сім'ю повністю і вільно, не через матеріальне завойовництво, а добровільним прийняттям західноєвропейських стихій в основу свого особистого, слов'янського життя. А. І. Кошелєв у своїх поглядах ділить польське населення на три категорії. Перші прекрасно розуміють, що Польща сама по собі існувати не може, а тому їй потрібно вибирати між добродушною Росією і черстою Німеччиною. Друга категорія готова, без сумнівів, примкнути до Росії, а третя група все ще сподівається на відродження незалежної, самостійної Польщі.

Слов'янофіли визнавали, що поляки володіють всіма якостями народної ідентичності: «У них своя мова, своя література, своя історична фізіономія, свої побутові перекази» [7, с. 335]. Підтверджує цю думку і інший дослідник слов'ян, панславист В. І. Ламанський, який заявляв: «Поляки – історична національність, це не мордва, не чуваші якісь. Вони мають свою історичну освіченість і літературу, свої політичні і національні перекази» [3, с. 562].

В слов'янофільських колах не було єдності в поглядах і позиціях щодо вирішення польського питання. Частина з них змінювали свої погляди на вирішення питання зі зміною офіційної політики Російської імперії. У цьому ракурсі, слід згадати Михайла Петровича Погодіна, який у своїх спогадах зауважує що «...в 1839 р. я наполягав на заступництві польській мові, літературі і історії; в 1854 р. пропонував повне відділення Польщі від Росії і повернення політичної самобутності в межах Польської мови, в 1856 р. бажав їй повної автономії» [6, с. 3]. Щоправда, після повстання 1863р., однією з причин якого була русифікаторська політика Росії відносно Польщі, погляди М. П. Погодіна дійшли наступних висновків: «Польща, розумно, не повинна бажати відділення від Росії; Росія, розумно, не може відокремити від себе Польщу, якщо б їй хотіла» [6, с. 4]. В цей час Нікітенко заніс в свій щоденник під датою 30 березня 1865 р. наступне: «Взагалі, втішного мало, особливо в польських справах. Говорять про примирення. Тютчев вважає, що подібні чутки в цю хвилину або тупість, або зрада» [5, с. 8].

Важким ударом по слов'янофільським настроям асимілювати Польщу в російський політичний простір було польське повстання 1863 р., під час «олександровських реформ». Більшість вважали причиною цього повстання незадоволення шляхтою відміною кріпосного права. Досліджуючи проблему Польського повстання, А. Л. Погодін зауважує, що в урядових колах вважалось, що боротьба ведеться не з народом, а з шляхтою, вищими класами та католицьким духовенством. Навіть в польській місцевості того часу селянин Мазур, чуючи, що його називають поляком, деколи відповідав: «Я Мазур, а пан – поляк» [3, с. 594]. Для вирішення цієї проблеми князь В. Черкаський пропонував ввести у Царстві Польському місцеве самоврядування, у якому будуть представлені всі стани. Таким чином, на його думку, російський уряд зміг би обезглавити польську націю, позбавивши шляхту монополії у політиці («роздробивши через політичне зіткнення з нижчими класами негативний вплив цієї завжди ворожої шляхти»). Нижчі класи, вважав він, будуть на цих зібраннях союзником уряду проти дворянства [4, с. 55–56].

Слов'янофіли, у свою чергу, розділяли погляди офіційної влади. Так, М. Погодін в 1865 р., після свого візиту до Варшави, написав статтю, в якій прийшов до висновку, що майбутньому союзу Росії та Польщі перешкоджає шляхта, яка не підтримує погляди народу, який у свою чергу прагне зближення зі східними слов'янами. В російському суспільстві жила віра в можливе примирення, що виразилось в словах Ю. Ф. Самаріна в квітні 1863 р. : «Ми не жадаємо оплати за образи і за невинно, підступно пролиту кров, але збережемо до кращих часів свідомість нашого племінного споріднення з поляками. Нехай знають вони, ми не порадуємо ворогів слов'янського світу зреченням від упевненості, що рано чи пізно благодущність переможе їх озлоблення, вляжуться їх упередження, і примирені поляки протягнуть братську руку» [5, с. 8].

Досить алогічним у своїх поглядах на польське питання виступає М. Н. Катков. А. Л. Погодін, досліджуючи публіцистику 60-х рр., звертає увагу на статтю М. Н. Каткова, який в квітні 1863 р. в «Московских ведомостях» пише: «вирішення польського питання полягає в з'єднанні Росії та Польщі новими і найтіснішими вузами» [5, с. 12]. Далі він виступає за вільний розвиток польської мови і літератури, за вільне проповідування католицької релігії та збереження польського побуту. Як відомо, згодом у поляків було забрано і це. А в 1856 р. Катков ратує за політичне злиття Польщі і Росії. В 1865 р. (в № 42 «Московских Ведомостей») Катков

обурюється безглуздістю закордонних новин відносно цілковитої ліквідації автономії Польщі.

Слід зауважити, що на практиці слов'янофіли, що знаходились при владі, використовували особливе розуміння вирішення польського питання. Ідеї відносно Польщі використовувались цілком в іншому ракурсі. Так, А. І. Кошелєв писав в своїх спогадах, що коли він отримав призначення управляти міністерством фінансів в Польщі, то почав вимагати від всіх чиновників вести діловодство виключно російською мовою і проводив політику заохочення тих поляків, які склали офіційні папери російською мовою. При цьому він свідомо проводив політику підключення польського чиновництва і польських громадських діячів до управління Польщею, щоб ті не відчували себе в Імперії чужаками.

Специфічну позицію щодо польського питання знаходимо у К. Леонт'єва. В 1882 р. в «Громадянині» князя Мещерського вийшла стаття К. Леонт'єва. В ній автор виступає проти самої думки про обрусіння околиць, однак не через захоплення справедливістю, повагу і принцип культури рівноправності народностей, а тому що «русифікація околиць є не що інше як демократична європеїзація їх». Навіть більше того: «Для нашої держави корисні своєрідні околиці, корисно вперте і іноверіє; слава Богу, що нинішній русифікації дається відсіч, але побічно: католицизм є головною опорою полонізму, між іншим, але воно ж, разом з тим, одна з кращих знарядь проти спільного індивідуалізму і безбожництва» [5, с. 35]. Тільки така політика Російської імперії здатна, на думку К. Леонт'єва, втримати Польщу у складі єдиної держави.

Загалом, слов'янофіли бачили проблему польського питання в тому, що Польща здійснила злочин проти своєї народності і проти кровної спорідненості з іншими слов'янами, коли поглинула європейську систему цінностей. «Польща прийняла чужу роль – в цьому її злочин. Вона розіграла її дурно – в цьому її виправдання», – якось висловився Ю. Ф. Самарін [7, с. 368]. А якщо відбудеться зіткнення європейського і східного світу, то для Польщі європейська війна буде остаточною загибеллю, «її розчавлять в зіткненні двох половин Європи, від неї залишиться купа руїн і труп здихаючого народу» – підсумовує О. Гільфердінг [1, с. 196].

На основі проведеного аналізу серед слов'янофілів, які ґрунтовно розглядали польське питання, слід виділити такі умовні угруповання: «слов'янофіли-утопісти» (О. Ф. Гільфердінг, В. І. Ламанський та Ю. Ф. Самарін), які бачили розвиток слов'янської цивілізації на основі рівних, справедливих взаємовідносин народів з вільним розвитком

Польщі у сфері мови, релігії та побуту; «казенні слов'янофіли» (А. І. Кошелів, М. Н. Катков, Ф. Тютчев), будучи слов'янолюбамися по своїй суті і представниками офіційної влади, у своїх поглядах відносно Польщі виступали на захисті офіційної політики царської імперії, а також «слов'янофіли-самітники» (К. Леонтьєв, М. Погодін) – відносно неординарні представники даного напрямку з доволі філософським баченням Польської проблеми.

Громадська думка мала опосередкований вплив на офіційну владу. Якщо погляди більшості громадських діячів-слов'янофілів не брались до уваги, то риторика «казених слов'янофілів», які використовували панславистські гасла в офіційних виступах, мала серйозний вплив на офіційну політику Російської імперії. Вони завжди наголошували на бажанні влади допомогти у вирішенні польського питання, щоправда на практиці воно не вирішувалось, а іще більше поглиблювалось в міжнаціональну боротьбу шляхти з владою та влади з населенням.

Література

1. Гильфердинг А. Ф. Россия и славянство / А. Ф. Гильфердинг. — М. : Институт русской цивилизации, 2009. — 496 с.
2. Записки А. И. Кошелева. — М. : МГУ, 1991. — 237с.
3. Ламанский В. И. Геополитика панславизма / В. И. Ламанский. — М. : Институт русской цивилизации, 2010. — 928 с.
4. Місюра В. В. Польське питання у публіцистиці слов'янофілів на початку 1860-х років / В. В. Місюра. — Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки, 2009. — С. 278–283.
5. Погодин А. Л. Главные течения польской политической мысли (1863-1907) / А. Л. Погодин. — СПб, 1875. — 662 с.
6. Погодин М. П. Польской вопрос. Собрание рассуждений, записок и замечаний (1831-1867 гг.) / М. П. Погодин. — М., 1868. — 418 с.
7. Самарин Ю. Ф. Православие и народность / Ю. Ф. Самарин. — М. : Институт русской цивилизации, 2008. — 720 с.

В статье систематизированы и проанализированы взгляды российских славянофилов на польский вопрос. Основной аспект направлен на изучение отношений славянофилов – власть в отношении польского вопроса.

Ключевые слова: славянофилы, панславизм, славяноведение, польский вопрос.

The article systematically analyzed Russian Slavophiles views on the Polish question. The main aspect is aimed at studying the relationship Slavophiles-Polish government regarding the issue.

Key words: Slavophiles, Pan-Slavism, Slavonic, Polish question.

Купін Євген Олександрович – аспірант кафедри історії та світової політики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Рецензент: проф. Мізіна Л. Б.